

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

החובה הבסיסית של מצוות תקיעת שופר היא "שלש של שלש שלש", כפי שאומרת המשנה (ראש השנה פ"ד מ"ט), אך בפועל מספר התקיעות שנעשה כיום גבוה הרבה יותר. ברצוני לעקוב אחרי ההתפתחות של ריבוי הקולות בראש השנה.

תקנת ר' אבהו

משתי סוגיות בגמרא יוצא שיש חובה להכפיל את מספר התקיעות מסיבות שונות. סוגיה אחת עוסקת בתקנת ר' אבהו בקיסרי:

אתקין רבי אבהו בקסרי: תקיעה, שלשה שברים, תרועה, תקיעה. מה נפשך? אי ילולי יליל, לעביר תקיעה תרועה ותקיעה; ואי גנוחי גנח, לעביר תקיעה שלשה שברים ותקיעה! מספקא ליה אי גנוחי גנח אי ילולי יליל. מתקיף לה רב עירא: ודלמא ילולי הוה, וקא מפסיק שלשה שברים בין תרועה לתקיעה! דהדר עביד תקיעה תרועה ותקיעה. מתקיף לה רבינא: ודלמא גנוחי הוה, וקא מפסקא תרועה בין שברים לתקיעה! דהדר עביד תקיעה שברים תקיעה. אלא רבי אבהו מאי אתקין? אי גנוחי גנח, הא עבדיה; אי ילולי יליל, הא עבדיה! מספקא ליה דלמא גנח ויליל (ראש השנה לד ע"א).

לפי מסקנת הסוגיה צריך לתקוע שלושה סוגי תרועה: 1. "גנוחי גנח", בלשוננו: שברים; 2. "ילולי יליל", בלשוננו: תרועה; 3. "גנח ויליל", בלשוננו: שברים-תרועה. וזאת משום שיש ספק איזה מבין אלה הוא התרועה האמורה בתורה. לפני התרועה ולאחריה צריך לתקוע תקיעה, כפי שהמשנה אומרת: "שלש של שלש שלש" (ראש השנה פ"ד מ"ט) ורש"י מסביר: "תקיעה ותרועה ותקיעה לכל אחת ואחת".¹ התקיעה חייבת להיות ארוכה כמו התרועה, כפי שהברייתא אומרת: "שיעור תקיעה כתרועה" (ראש השנה לג ע"ב). הגאונים והראשונים מייחסים את התקנה הזאת לר' אבהו,² אך ישנן שכבות אחרות בסוגיה, ולא הכול בא מר' אבהו. בראשית הסוגיה הגמרא מביאה מסורת, שר' אבהו תיקן

1. לג ע"ב, ד"ה שלש של שלש שלש.

2. ראו: שאילתות דרב אחאי גאון ג, וילנה תרכ"ז, שאילתא קעא: "דאתקין ר' אבהו בקיסרין סימן תשר"ק תש"ק תר"ק"; ר' שמעון קירא, הלכות גדולות, מהד' א"ש טרויב, ורשה תרל"ה, לח ע"ב; מהד' ע' הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב, עמ' 305: "ואתקין ר' אבהו בקסרי תקיעה ג' שברים תרועה תקיעה, שנית תקיעה ג' שברים תקיעה, שלישיית תקיעה תרועה תקיעה";

לתקוע תקיעה שברים תרועה תקיעה (להלן: תשר"ת). על זה שואלת הגמרא מה הצורך בכך, הרי די בשברים או בתרועה, ואין צורך בשניהם. השואל אינו אומר מניין לו שאלו סוגים אפשריים של תרועה, אולם שני הסוגים מוזכרים כבר במקורות תנאיים. הברייתא אומרת: "שיעור תרועה כשלשה שברים" (ראש השנה לג ע"ב), והמשנה אומרת: "שיעור תרועה כשלש יבבות" (ראש השנה פ"ד מ"ט).³

הגמרא עונה שר' אבהו תיקן תשר"ת משום שהסתפק איזה מבין שני סוגי התרועה הוא הנכון, כלומר אם ההלכה היא כמו התנא של המשנה או כמו התנא של הברייתא. לכן צירף ר' אבהו שברים ותרועה יחד. על ידי תקיעת תשר"ת יוצאים ידי חובת שני הסוגים, "גנוחי גנח" ו"לולי יליל", כאילו תקע כל אחד בנפרד. אין שום משמעות לצירוף השברים והתרועה יחד, ואין זו אלא דרך לתקוע שברים ותרועה בפני עצמם. וכך למשל, כדי לקיים את הלכת הברייתא ש"שיעור תקיעה כתרועה" (ראש השנה לג ע"ב), מסתבר שדי בכך שהתקיעה של התשר"ת תהיה ארוכה כמו השברים או התרועה, ואין צורך שתהיה ארוכה כמו השברים והתרועה ביחד. הרי ממה נפשך אחד מהם הוא טעות.

ההסבר לתקנת ר' אבהו מנוסח בצורה של שאלה ותשובה, "מה נפשך" ו"מספקא ליה". לכן מסתבר שההסבר הוא מדברי הסתם של הגמרא ולא ממי שמסר את המסורת על תקנת ר' אבהו. המוסר עצמו היה מצייע את הטעם בלי לשאול "מה נפשך".

רב עוירא שואל על תקנת ר' אבהו לפי הסברו של הסתם, שאם סוג התרועה הנכון הוא "לולי יליל", דהיינו תרועה, הרי השברים מפסיקים בינה לבין התקיעה שלפניה. וכך רבינא שואל, שאם סוג התרועה הנכון הוא "גנוחי גנח", דהיינו שברים, הרי התרועה מפסיקה ביניהם לבין התקיעה שאחריהם.⁴

באותו לשון בסדר רב עמרם גאון, מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' 35; חמדה גנוזה, ירושלים תרכ"ג, סימן סד: "ואתקין ר' אבהו בקיסרי ראשונה תשר"ת, שנייה תשר"ת, שלישית תר"ת"; ספר ראבי"ה ב, מהד' א' אפטוביצר, ירושלים תשכ"ד, עמ' 217: "והתקין ר' אבהו בקיסרי קשר"ק קשר"ק קר"ק", ושם עמ' 236: "כתקנת ר' אבהו שלש פעמים קשר"ק".
3. בירושלמי נאמר: "ד חנניה ור' מנא: חד אמ' אהן טרימוטה, וחורנה אמ' תלת דקיקן. ר' חנניה חשש להדא דר' מנא ולהדא דידן" (ראש השנה פ"ד, נט ע"ג). המשנה והברייתא אינן מוזכרות כאן. על הברייתא אפשר לומר שלא הכירו אותה, אבל קשה מדוע לא הזכירו כאן את המשנה. וכבר כתב פרופ' יוסף תבורי: "משמעות המונחים 'טרימוטה' ו'דקיקין' אינה ברורה, ולכן אף הקשר בין מחלוקת זאת למחלוקת התנאים אינו ברור" (מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ס, עמ' 244).

4. רב עוירא ורבינא שניהם שואלים בעצם אותה שאלה. מסתבר שהאחד לא ידע על כך שהשני שאל את השאלה. כל אחד אמר במפורש רק חלק אחד של השאלה, והתכוון לומר שהוא הדין לצד השני, כמו שאמר אביי בהקשר אחר: "יגיד עליו ריעו. תנא הכא סלעים וה"ה לחול. תנא התם חול והוא הדין לסלעים" (בבא בתרא יט ע"א). כך פירש הרב משה קזיס, חידושי רבינו משה קזיס, מהד' א"ד פינס, ירושלים תשמ"ח, ד"ה מתקין לה. לעומת זאת, ר' אריה ליב מייין בספרו טורי אבן, ראש השנה שם, ד"ה ודילמא, סבור שיש כאן שתי שאלות נפרדות.

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

הגמרא משיבה שאכן יש לתקוע את שני הסוגים בנפרד, תקיעה שברים תקיעה (להלן: תש"ת) לחוד, ותקיעה תרועה תקיעה (להלן: תר"ת) לחוד. המתרגן לא רצה לומר שיש מחלוקת בין ר' אבהו לבין רב עזירא ורבינא בעניין הפסק, ולכן אמר: "דהדר עביד", כלומר שהתקיעות הנפרדות של תש"ת ותר"ת הם בנוסף לתקיעה של תש"ת. אמנם המסורת על ר' אבהו מזכירה רק את תש"ת, אך לדעת המשיב יש לתקוע בנוסף תש"ת ותר"ת. תקנתו של ר' אבהו יצרה מצב שתוקעים את שלושת הסוגים.⁵ הגמרא מוסיפה ושאלת מה התועלת בתש"ת אם תוקעים תש"ת ותר"ת בנפרד, והגמרא עונה שר' אבהו חשש שמא התרועה האמורה בתורה איננה "גנוחי גנח" או "ילולי יליל" אלא צירוף של שני הדברים יחד: "גנח ויליל". זהו סוג שלישי של תרועה, שאינו מוזכר במקור תנאי.

ההסבר של המשיב בתקנת ר' אבהו, שיש כאן סוג שלישי של תרועה האמורה בתורה, שונה מההסבר של ר' אבהו שנאמר בראש הסוגיה, "מספקא ליה אי גנוחי גנח אי ילולי יליל". וזו ראייה נוספת לכך שההסבר "מה נפשך" הוא מן הסתם של הסוגיה ולא מן המוסר עצמו. לפי דבריו של המשיב, יש משמעות עצמאית ליצירה החדשה תש"ת, ואם כן התקיעה של תש"ת צריכה להיות ארוכה כמו השברים והתרועה ביחד.⁶ לפי זה העיקרון לתקוע סוגים שונים של תרועה כדי לצאת ידי חובת דעות שונות קדם לר' אבהו; לפניו נהגו לתקוע רק תש"ת ותר"ת, בהתאם לשתי הדעות הידועות ממקורות תנאיים,⁷

- ראו גם: ר' משה חביב, **יום תרועה** (נדפס בתוך ספרו **שמות בארץ**, ורשה תר"ץ), ראש השנה שם, ד"ה מתקיף לה; ר' יעקב אטלינגר, **ערוך לנר**, שם, ד"ה ודלמא.
5. ראו רמב"ן, **דרשה לראש השנה**, מהר"ש' דיקמן, ירושלים תשמ"ז, טור קנד: "והיו בעלי הגמרא סבורין דלר' אבהו לא נעשה אלא תש"ת, דהא עבדינן ילולי וגנוחי. והקשו עליו... ומפרק דעבדינן כולהו [צריך להוסיף: תש"ת – אב"ה] תש"ת ותר"ת".
6. התוספות, ראש השנה לג ע"ב, ד"ה שיעור, אומרים: "נמצא שצריך להאריך בתקיעות של קשר"ק כשיעור של שלשה שברים וג' יבבות".
7. הרכה מפרשים אומרים שר' אבהו עצמו חידש את העיקרון לתקוע בהתאם לשיטות השונות. כך כותב למשל רב האי גאון, כפי שמוכח בתמים דעים, ורשה תרנ"ז, סימן קיט: "וכשבא ר' אבהו ראה לתקן תקנה שיהיו עושין בה כל ישראל" (= ב"מ לוין, **אוצר הגאונים**, ראש השנה, ירושלים תרצ"ג, עמ' 65). וראו גם דבריו המובאים אצל בעל המאור (ראש השנה, יא ע"א בדפי הרי"ף): "ובא רבי אבהו להשוות המנהגות... וכשבא רבי אבהו ראה לתקן תקנה שיהיו כל ישראל עושין מעשה אחד", וכן בראבי"ה (לעיל, הערה 2). מ' סבתו כותב: "נמצא (לפי מסקנת הסוגיה – אב"ה) שר' אבהו תקן בעצם שתי תקנות: א. תש"ת לחוד ותר"ת לחוד... ב. תש"ת – חשש לסוג תרועה שלישי" (תקיעות דר"ה', **עלון שבות** 73, תשל"ט, עמ' 40). אך לפי מסקנת הגמרא הדברים אינם מדויקים. השואל ודאי יוצא מתוך הנחה שהתקנה לתקוע תש"ת לחוד ותר"ת לחוד קדמה לר' אבהו, כאמור בפנים. רק על סמך הנחה זו יש מקום לשאלתו "אלא ר' אבהו מאי אתקין?". וכן המשיב, שמחדש שר' אבהו תיקן תש"ת, אומר זאת רק כדי לענות על שאלתו של השואל. לזו סבר שר' אבהו תיקן תש"ת לחוד ותר"ת לחוד, לא היה לו צורך לחדש שמדובר בתש"ת.

ואילו ר' אבהו חידש שיש לתקוע גם תשר"ת, שמא זוהי התרועה האמורה בתורה. כלומר על פי זה תשר"ת ותר"ת הם המנהג הקדום, ומאוחר יותר הנהיגו לתקוע גם תשר"ת. במהלך העולה מדבריו של המשיב בסוף הסוגיה ישנם מספר קשיים. ראשית, הרי המנהג לתקוע גם תשר"ת או תר"ת לחוד בנוסף לתשר"ת כדי לצאת ידי כל הדעות אינו ידוע ממקור אחר, וגם פה אינו מוזכר במסורת של ר' אבהו; המסורת משמו מזכירה רק תשר"ת. מנהג זה מוזכר לראשונה בתירוץ הסתם של הגמרא לקושיות רב עזירא ורבינא, הרבה אחרי ר' אבהו. ועוד: לפי המהלך הזה חידש ר' אבהו סוג נוסף של תרועה, שאינו ידוע ממקור אחר. וכבר שאלו ראשונים ואחרונים מניין לר' אבהו שקיימת דעה הסוברת שיש לתקוע תשר"ת.⁸

לכן מסתבר שההשתלשלות הייתה בכיוון הפוך. ר' אבהו הוא שחידש שיש לתקוע סוגים שונים של תרועה.⁹ במקורות תנאיים מוזכרות שתי דעות באשר לתרועה האמורה בתורה, תשר"ת ותר"ת, וכדי לצאת ידי שתי הדעות תיקן ר' אבהו לתקוע תשר"ת, כפי שפירשו את דברי ר' אבהו בראש הסוגיה. תשר"ת הוא בעצם צירוף של תשר"ת ותר"ת, ור' אבהו לא חידש שיטה חדשה של התרועה האמורה בתורה. אמנם רב עזירא ורבינא הקשו שבתשר"ת אין יוצאים ידי חובת תשר"ת או תר"ת, בגלל ההפסק שבין התקיעה ובין השברים או התרועה. אך נראים דברי מ' סבתו, שר' אבהו, בניגוד להם, לא חשש להפסק.¹⁰ את המסורת על ר' אבהו יש לפרש אפוא כפשוטה: תוקעים רק תשר"ת, ואין

8. רמב"ן (לעיל, הערה 5, טור קנג), כותב: "וכיון שנחלקו התנאים ביבבא האמורה בתורה מה היא, בא ר' אבהו והוסיף ואמר דילמא גנח ויליל". וראו: ר' מנחם המאירי, *חבור התשובה*, מהד' ר"א סופר, ירושלים תשל"ו, עמ' 346-347. רבנו משה קזיס (לעיל, הערה 4, ד"ה אתקין ר' אבהו) כותב: "ואולי היה יודע איזה תנא דברייתא דאמר הכי". וראו: ר' יואל סירקיס, *בית חדש*, בתוך: *טור*, אורח חיים, ראש סימן תקצו; ר' דוד הלוי, *טורי זהב*, בתוך: *שולחן ערוך* אורח חיים סימן תקצ, ס"ק א; ר' יהושע פלק, *פני יהושע*, ורשה תרכ"א, ראש השנה לד ע"א, ד"ה אתקין; ר' יהודה אריה ליב מגור, *שפת אמת*, ירושלים תשל"ל, שם, ד"ה אתקין ר' אבהו. זאת כנראה גם כוונת ר' מנחם המאירי, *בית הבחירה*, שם, מהד' ר"א סופר, ירושלים תשכ"ט, עמ' 116-117: "ומכל מקום קש"ק וקר"ק לא מתקנתם היה... אלא שבטלום וחזרו ויסודם".

9. בירושלמי (לעיל, הערה 3) נאמר: "ר' חנניה חשש להדא דר' מנא ולהדא דידן" – ר' חנניה חשש לשתי הדעות. מכיוון שישנם אמוראים אחדים בשם הזה – ראו: א' הימן, *תולדות תנאים ואמוראים ב, לונדון תר"ע*, עמ' 500, ערך 'רב חנניה' – קשה לדעת ממתיה התחיל המנהג הזה לחשוש לשתי הדעות; אך דומה שבעלי הסוגיה בבבלי לא הכירו את שיטתו של ר' חנניה.

10. רבנו תם הנהיג לתקוע במוסף תשר"ת לאחר כל ברכה, כדי לצאת ידי חובת כל סוגי התרועה גם במוסף. הוא לא חשש להפסק, ולכן לא הנהיג לתקוע גם תשר"ת ותר"ת. ראו: תוספות, ראש השנה לג ע"ב, ד"ה שיעור: "דהשתא נפיק מכל ספיקי וליכא אלא הפסק", וריטב"א, ראש השנה לד ע"א, ד"ה ונשאל, מהד' א' ליכטנשטיין, ירושלים תשמ"ח, טור שכח: "מוטב שנחוש לספקות... ולא נחוש להפסקות". אמנם, רבנו תם אומר זאת רק בקשר לתקיעות דמעומד, כלומר התקיעות שבמוסף, מכיוון שכבר יצאו ידי חובה בתקיעות דמיושב, כלומר

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

צריך יותר.¹¹ בכך יוצאים ידי שתי השיטות המוזכרות במקורות תנאיים.¹² מנהג זה נמשך עד זמנו של המתרין שאמר, בעקבות קושיותיהם של רב עזרא ורבינא, שיש לתקוע תש"ת ותר"ת.¹³ ולפי זה יוצא שיש מחלוקת בין ר' אבהו לבין רב עזרא ורבינא בשאלה אם לחשוש להפסק. מי שרצה לחשוש לתקנת ר' אבהו לתקוע את שני סוגי התרועה ולקושיותיהם של רב עזרא ורבינא, יכול היה לתקוע רק תש"ת ותר"ת, ולא לתקוע תשר"ת כלל. היסטורית, תשר"ת הוא המנהג הקדום יותר, ומאוחר יותר הנהיגו לתקוע תש"ת ותר"ת. בפועל המשיכו לתקוע גם תשר"ת, כדי להימנע מלומר שיש מחלוקת בין ר' אבהו לבין רב עזרא ורבינא, ובעקבות כך קיבלה תקיעת תשר"ת משמעות חדשה. לסיכום, לפי המשיב בסוף הסוגיה, העיקרון לתקוע סוגים שונים של תרועה כדי לצאת ידי חובת דעות שונות קדם לר' אבהו. לפניו נהגו לתקוע רק תש"ת ותר"ת, בהתאם לשתי הדעות הידועות ממקורות תנאיים, ור' אבהו הוסיף אפשרות שלישית, תשר"ת. אך מסתבר שהשתלשלות הייתה הפוכה. ר' אבהו הוא שחידש לתקוע שני סוגים של תרועה. הוא לא חשש להפסק והנהיג לתקוע תשר"ת. מאוחר יותר, בגלל החשש להפסק, הנהיגו לתקוע בנוסף תש"ת ותר"ת, ובכך קיבלה תקיעת תשר"ת משמעות חדשה שר' אבהו לא התכוון לה.

כשהן יושבין וכשהן עומדין

הסוגיה השנייה שממנה יוצא שיש חובה להרבות בקולות היא הסוגיה בעניין תקיעות דמעומד ותקיעות דמיושב. הגמרא אומרת: "אמר רבי יצחק: למה תוקעין בר"ה? למה תוקעין? רחמנא אמר תקעו! אלא למה מריעין? מריעין?! רחמנא אמר 'זכרון תרועה' ויקרא כ"ג, כד! אלא למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין?"

שלפני מוסף, ואילו בתקיעות דמיושב עצמן חששו להפסק ותקעו תש"ת ותר"ת בנפרד. ומכל מקום רואים שלדבריו אין הכרח לומר שיש כאן הפסק.

11. ראו: סבתו (לעיל, הערה 7), עמ' 38-40, 46. אכן כבר שאלו אחרונים איך נהגו מימיו של ר' אבהו עד לימיהם של רב עזרא ורבינא. עיינו: ר' משה חביב (לעיל, הערה 4), ד"ה דאתקין ר' אבהו; ר' יעקב אטלינגר (לעיל, הערה 4), ד"ה דהדר עביד. הם עונים שר' אבהו לא חשש להפסק, בדומה לסברתו של רבנו תם (לעיל, הערה 10). אך ר"י אטלינגר עמד על כך, שהסבר זה סותר את דברי הגמרא בהמשך: "אלא ר' אבהו מאי אתקין", ותירוץ הגמרא שר' אבהו חידש את תשר"ת. לדברינו, כאמור בפנים, יש מחלוקת בנקודה הזאת בין מי שאמר "מספקא ליה" לבין המתרין בסוף הסוגיה.

12. ראינו זו אינה מוזכרת בדברי מ' סבתו שבהערה הקודמת.

13. כבר עמדו מפרשים על כך, שבעקבות קושיותיהם של רב עזרא ורבינא הורחבה תקנתו של ר' אבהו. ראו דברי השואל, תמים דעים (לעיל, הערה 7): "דאתקין ר' אבהו בקסרי ובאו אחר כך רבי עזרא ורבינא והתקינו על תקנתו", והערתו של ר' אביגדור אפטוביצר, ספר ראבי"ה (לעיל, הערה 2), עמ' 217, הערה 1. הם אינם מעלים את השאלה איך נהגו בין זמנו של ר' אבהו לזמנם של האמוראים המאוחרים, וכן הם לא עמדו על כך שהסבר זה הוא בניגוד למסקנת הגמרא. עיינו לעיל הערה 11.

כדי לערכב השטן" (ראש השנה טז ע"א-ע"ב). מסוגיה זו יוצא שיש חובה לתקוע את המערכת השלמה של התקיעות פעמיים, פעם בישיבה ופעם בעמידה.

מי הראשון שמזכיר את החובה לתקוע גם בישיבה וגם בעמידה? סתם הסוגיה שם את החידוש הזה בפיו של ר' יצחק;¹⁴ אך אבי מורי דוד הלבני מראה שר' יצחק עצמו לא התכוון לשאול מדוע תוקעים פעמיים אלא שאל על עצם המצווה: למה ציווה הקב"ה לתקוע בשופר? ר' יצחק מסביר, שמטרת קיום מצוות תקיעת שופר היא "כדי לערכב השטן". וכן מצינו במקומות אחרים, שאמוראים שואלים למה ציווה הקב"ה מצווה מסוימת, כמו: "אמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע?" (כתובות יח ע"א).¹⁵

ניתן להביא חיזוק נוסף לדבריו של אבי מורי. ההסבר "כדי לערכב השטן" הוא מחשבת-פילוסופי, ומתאים כטעם של מצווה. לפי דברי אבי מורי, ר' יצחק מנמק כך את עצם קיום מצוות השופר. לעומת זאת, סתם הגמרא אומר שיש כאן שאלה הלכתית, למה תוקעים פעמיים. קשה לקבל הסבר מחשבת-פילוסופי לשאלה הלכתית. וכי משום ערכוב השטן יש לקיים את המצווה פעמיים?

לדעת י' ברנר התקיעות דמיושב והתקיעות דמעומד משמשות תפקידים שונים. התקיעות המשולבות בסדר הברכות, כמפורש במשנה, הן המשך לתקיעות שהיו "חלק מעבודת הקרבנות במקדש". ר' יצחק לא ראה צורך להסביר את התקיעות האלה. "ברור כי לתקיעת שופר, כשלעצמה, ישנם טעמים קדומים; ואף אם אין לה טעם, הרי ציוויה התורה 'תקעו' ו'הריעו'!" אבל בדורו של ר' יצחק התחדשה תפיסה בקשר לתקיעות. ר' יצחק ובני דורו ראו את "השופר ככלי ביד ישראל להמתיק את דינם". לכן הוא סבור "שתקיעות אלו נתחדשו בדורו של ר' יצחק – כהצעת הרמב"ן, וזאת על רקע תפיסת השופר ככלי המשנה את הדין לטובה. התפיסה החדשה חייבה סדרה של תקיעות שעומדת לעצמה ונבדלת מן הסדרה הקדומה".¹⁶

אך קשה לקבל הסבר זה. אם ר' יצחק ובני דורו ראו את "השופר ככלי ביד ישראל להמתיק את דינם", למה ראו צורך לתקן סדרה נוספת של תקיעות? למה לא פירשו שהתקיעות שעל סדר הברכות הן הכלי ביד ישראל להמתיק את דינם? ואם לתקיעות על סדר הברכות ישנם טעמים קדומים או שאין הן זקוקות לטעם, כלומר שהתקיעות האלה

14. י"מ אלבוגן כותב: "הנמקתו של ר' אבהו [צ"ל: ר' יצחק – אב"ה] 'כדי לערכב את השטן' נתקבלה באחרונה כמסורת בבליית מאוששת" (התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, ירושלים תשל"ב, עמ' 421, הערה 6). ועל סמך זה הוא כותב: "שכבר בשנת 300 בקירוב התקשו להסביר את טעמו" (שם, עמ' 106). עוד הוא כותב: "אבל לפחות מאז המאה הג' היא [הכוונה היא לתקיעות דמיושב – אב"ה] מקובלת נוסף לתקיעה בשעת העמידה" (שם, עמ' 152).

15. ד' הלבני, מקורות ומסורות – מועד, ירושלים תשל"ה, עמ' שפ, הערה 6.

16. י' ברנר, ראש השנה והושענא רבה – מחגי מקדש לימי דין, בתוך: א' בזק (עורך), בראש השנה ייכתבון – קובץ מאמרים על ראש השנה, אלון שבות תשס"ג, עמ' 29-30.

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

אינן כלי ביד ישראל להמתיק את דינם, על סמך מה יצר ר' יצחק יש מאין חובה של סדרה נוספת של תקיעות בהתאם לתפיסה שנתחדשה אצלו? וכי משום שהתחדשה תפיסה של מצווה יש לקיים את המצווה פעמיים? לכן מסתבר שר' יצחק מציע הסבר לעצם קיום מצוות שופר, ולא התכוון להוסיף סדרה נוספת.

לפי זה המנהג אמנם מוזכר לראשונה בפיו של סתם הסוגיה, אך הוא מזכיר את המנהג כדבר קיים וטעון הסבר. לכן מסתבר שהמנהג קודם לסתם הסוגיה. ואולי עובדה זו מסבירה מדוע רק כאן שואל הסתם: "למה תוקעין?! רחמנא אמר תקעו!", ואינו שואל שאלה דומה בסוגיות אחרות שבהן אמורא שואל למה ציווה הקב"ה לקיים מצווה מסוימת. הוא חיפש סיבה למנהג לתקוע פעמיים, ומשראה את דברי ר' יצחק סבר שדבריו מכוונים בדיוק לכך. לעומת זאת, בסוגיות האחרות לא הייתה לסתם שאלה על אופן ביצוע המצווה, ולכן הבין שהאמורא שאל על המצווה עצמה.

על רקע זה יש לתת את הדעת לדברי ראבי"ה, המקשר בין הסוגיות של ר' אבהו ושל ר' יצחק.¹⁷ לדעת ראבי"ה המנהג לתקוע סוגים שונים של תרועה, על פי הסוגיה של ר' אבהו, יצר מצב שאי-אפשר לצאת ידי חובה בתקיעות שבמהלך התפילה. לפי המשנה יש לתקוע שלושה סדרים במהלך התפילה: אחד אחרי מלכויות, אחד אחרי זיכרונות ואחד אחרי שופרות.¹⁸ לאחר שנהגו לתקוע סוגים שונים של תרועה משום ספק, אי-אפשר לצאת ידי חובה בתקיעות שבתפילה, מכיוון שהתקיעות של שני הסוגים האחרים, שלפי האמת אינן כשרות, מפסיקות בין סדר אחד לשני של סוג התרועה הכשר. מאחר שתוקעים אחרי כל ברכה תשר"ת, תש"ת ותר"ת, התש"ת והתר"ת מהווים הפסק בין סדר אחד של תשר"ת לשני, התשר"ת והתר"ת מהווים הפסק בין סדר אחד של תש"ת לשני, והתשר"ת והתש"ת מהווים הפסק בין סדר אחד של תר"ת לשני. כמובן, בימי התנאים, שלא התעורר ספק בהגדרת התרועה שציוותה התורה ותקעו רק צורה אחת של תרועה, אפשר היה לצאת ידי חובה בתקיעות שבמהלך התפילה, כפי שהמשנה אומרת.

המנהג לתקוע סוגים שונים של תרועה גרם אפוא לכך שכבר אי-אפשר לצאת ידי חובה בתקיעות שבמהלך התפילה, ומשום כך התקינו לתקוע תקיעות נוספות לפני התפילה. לפני התפילה אפשר לתקוע שלושה סדרים של כל סוג תקיעה ברצף, זאת אומרת שלושה של תשר"ת, שלושה של תש"ת ושלושה של תר"ת, ובכך לפתור את הבעיה של הפסק. ומכיוון שיוצאים ידי חובה בתקיעות שלפני התפילה, יש צורך להסביר למה תוקעים שוב במהלך התפילה. על זה עונה ר' יצחק: "לערכב השטן". זהו המהלך של ראבי"ה.

17. ספר ראבי"ה (לעיל, הערה 2), סימן תקסו, עמ' 288; שם א, סימן קעא, עמ' 188. ראו גם את דברי ריב"א, בתוך: ר' יצחק מווינה, אור זרוע ב, סימן רסט, זיטומיר תרכ"ב, עמ' 124.

18. ראש השנה פ"ד מ"ה. הדברים מוצעים כאן בהתאם לשיטת ר' עקיבא, שהלכה כמותו. לדעת ר' יוחנן בן נורי מצרפים מלכויות עם ברכת קידוש השם ותוקעים אחרי ברכת קידוש היום. לענייננו אין הדבר משנה.

מהלכו של ראבי"ה מבוסס על שתי הנחות. הנחה אחת היא שקול שופר מיותר בין סדר לסדר מהווה הפסק. רמב"ן חולק על הנחה זו.¹⁹ הנחה שנייה היא, שהתקנה לתקוע סוגים שונים של תרועה, תקנה שיוצאת מהסוגיה של ר' אבהו, קדמה למנהג לתקוע בישיבה ובעמידה, מנהג שמוזכר בסוגיה של ר' יצחק,²⁰ שכן התקנה לתקוע סוגים שונים של תרועה היא שגרמה למנהג לתקוע בישיבה ובעמידה.

אך לדברינו קשה לומר שהתקנה לתקוע סוגים שונים של תרועה קדמה למנהג לתקוע בישיבה ובעמידה. הרעיון לתקוע סוגים שונים מוזכר לראשונה בפי הסתם של הסוגיה כתירוץ לקושיותיהם של רב עוירא ורבינא, אמוראים שחיו בדור השישי.²¹ לעומת זאת, המנהג לתקוע פעמיים מוזכר, כאמור, בפיו של סתם הסוגיה של ר' יצחק כמנהג שכבר קיים. לכן מסתבר שהמנהג לתקוע פעמיים קדם לתקנה לתקוע סוגים שונים של תרועה, ומכאן שהסברו של ראבי"ה, שהראשון מבוסס על האחרון, אינו אפשרי.

אמנם, יש מקום לבעל דין לחלוק ולומר, שהסתם שבסוגיית ר' אבהו, שאמר "דהדר עבד תרועה ותקיעה... דהדר עבד תש"ת", הוא סתם קדום, וכימיו התחילו לתקוע לפני מוסף, והסתם שבסוגיית ר' יצחק מאוחר לו ומזכיר מנהג זה כמנהג קיים. אך דוחק לדחוס את כל התהליך הזה לזמן של הסתם של הגמרא. אי-אפשר לציין בוודאות כמה זמן עבר מאז שהונהג לתקוע מעומד ומיושב עד שהסתם מזכיר זאת כמנהג קיים ואינו יודע למה נוהגים כן, אך מסתבר שמדובר בתקופה ארוכה. לכן, מסתבר יותר שהמנהג לתקוע בישיבה ובעמידה התחיל לפני תקופת הסתם, ללא קשר עם התקנה לתקוע סוגים שונים של תרועה.²²

ועוד, לפי מהלכו של ראבי"ה, קשה להבין את הניסוח של שאלת הגמרא: "למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין". מדברי הגמרא משמע, שהשאלה היא על הכפילות – למה תוקעים פעמיים; מספיק לתקוע פעם אחת, או בישיבה או בעמידה. אולם לפי ראבי"ה ברור למה תוקעים בישיבה – כדי לתקוע שלשה סדרים של כל סוג תקיעה ברצף. השאלה היא רק על התקיעות בעמידה. לפי זה הגמרא

19. ראו לעיל, הערה 5, טור קנח.

20. ' ברנד (לעיל, הערה 16, עמ' 31, הערה 38) מציין לדברי ריב"א (לעיל, הערה 17) ומוסיף: "אפשר שעל רקע זה יש לקשור בין תקנת רבי אבהו לבין הלכת רבי יצחק", מבלי לציין שראבי"ה כבר כתב כך במפורש.

21. ראו ערכיהם אצל היימאן (לעיל, הערה 9). אמנם היה אמורא בשם רב עוירא גם בדורם של ר' אמי ור' אסי, המכונה על ידי היימאן רב עוירא (א), אך גם אם מדובר באמורא הזו, סביר להניח שמי שהשיב על שאלתו חי מאוחר יותר. וכן היה יותר מאמורא אחד בשם רבינא, אך אפילו הראשון היה חברו של רב אשי.

22. ' ברנד (לעיל, הערה 16, עמ' 31) מציע לקשור את תקנת ר' אבהו והלכת ר' יצחק (כדלעיל, הערה 20), ומחזק את דבריו בטענה "שהרי שניהם בני אותו דור ושניהם יוצאי בית מדרשו של ר' יוחנן". אך לפי השחזור הכרונולוגי שלנו כאן אין מקום לדבריו. יש לציין שברנד (שם, עמ' 29, הערה 30), מביא את דברי א"מ (לעיל, הערה 15), אך בגוף הטקסט הוא סבור שר' יצחק עצמו מזכיר את תקיעות דמיושב ודמעומד.

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

הייתה צריכה לשאול רק: "למה תוקעין ומריעין כשהן עומדין". מניסוח השאלה בגמרא משמע שאת עיקר המצווה אפשר לקיים הן בעמידה הן בישיבה, שלא כדברי ראבי"ה. לסיכום, המנהג של תקיעת שופר פעמיים, פעם בישיבה ופעם בעמידה, מוזכר בפי הסתם של הגמרא כמנהג שכבר קיים. מסתבר שהמנהג הזה אינו תלוי במנהג לתקוע סוגי תרועה שונים.

מאה קולות

בעל השאלות מגדיל את מספר הקולות וקובע שיש לתקוע תשעים קולות בישיבה לפני מוסף ועוד עשרה קולות בעמידה במהלך מוסף.²³ הוא אינו מסביר למה יש לתקוע את הקולות הנוספים. לדעתו כל התקיעות נכנסות למשבצות של 'תקיעות דמיושב' ו'תקיעות דמעומד', ואין צורך ביצירת משבצת חדשה של תקיעות לאחר התפילה. גם בפירוש רבנו חננאל מוזכרת הגדלה דומה של מספר התקיעות.²⁴ לדבריו תוקעים שלושים קולות בישיבה ושלושים בעמידה, ויש שתוקעין שלושים בתפילה בלחש, שלושים בתפילה שבקול רם ועוד עשרה קולות אחר התפילה, כדי להשלים מאה קולות, כנגד מאה קולות שבכתה אמו של סיסרא.²⁵ יש לציין שהמנהג הקדום בתקיעות דמעומד היה לתקוע תשר"ת למלכויות, תש"ת לזיכרונות ותר"ת לשופרות. אמנם ההיגיון אומר שיש לתקוע תשר"ת, תש"ת ותר"ת לכל אחת מהברכות, ואכן הראשונים תמחו מדוע אין נוהגים כן, והסבירו שיש בכך טורה לציבור.²⁶ כמובן, אלה שתוקעים מאה קולות אינם

23. שאלות דרב אחאי גאון (לעיל, הערה 2).

24. דברי ר"ח נמצאים בכתב יד וטיקן 126 (כתב היד היחיד הידוע לנו של פירוש ר"ח למסכת ראש השנה), בפירושו בסוף מסכת ראש השנה, ובהתאם לכך פורסמו הדברים בדפוס וילנה, בראש השנה לה ע"א. במהד' ד' מצגר (פירושי רבינו חננאל בר חושיאל לתלמוד, ראש השנה סוכה, ירושלים תשנ"ד) פורסמו הדברים בתוך הפירוש לךף טז ע"ב, עמ' מ במהדורה, עם ציון שבכתב היד נמצא הקטע בסוף המסכת. הדברים מובאים בסתם בערוך, ערך ערב (א). הרבה ראשונים מביאים את הדברים בשם הערוך. ראו: תוספות, ראש השנה לג ע"ב, ד"ה שיעור תרועה; אור זרוע (לעיל, הערה 17).

25. ר' אביגדור אפטוביצר, ספר ראבי"ה (לעיל, הערה 2), עמ' 238, הערה 1, טוען שדברים אלו לא יצאו מפי ר"ח. שכן הר"ח כותב במקום אחר: "ולפיכך נהגו הכל כמנהג הזה... לתקוע במלכויות תשר"ת, בזכרונות תר"ת ובשופרות תש"ת" (ר"ח, ראש השנה לד ע"א, מהד' מצגר, לעיל, הערה 24, עמ' קא-קב), וזה שלא כמנהג המובא כאן. לכן מסיק אפטוביצר שהדברים כאן לא יצאו מפי ר"ח. כמובן, לפי דבריו אין לתמוה על כך שהמנהג של מאה קולות, שנמצא בכ"י יחד עם פירוש ר"ח, אינו מובא ברי"ף וברמב"ם. מצד שני, העובדה שהמנהג הזה נמצא בערוך, המרבה לצטט מר"ח מבלי להזכיר זאת במפורש, מחזק את הייחוס לר"ח, שכן אין זה מדרכו של הערוך לחדש הלכות, וצריך עיון. למען הנוחות אני מתייחס למנהג בהמשך כמנהג ר"ח.

26. הרי"ף, יא ע"א (ברפי הרי"ף), כותב: "ודי להם לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת על סדר ברכות פעם אחת שלא להטריח את הצבור".

חוששים לטורח הציבור כאן. לכן הגיוני הוא שלפי מנהג זה תוקעים תשר"ת, תש"ת ותר"ת בכל אחת מן הברכות, וביחד שלושים קולות. נוסף על כך, מנהג זה יצר משבצת חדשה של תקיעות, זו של התפילה בלחש. לפי המנהג הקדום בוודאי לא תקעו במהלך התפילה בלחש אלא רק בחזרת הש"ץ, שהרי אפילו את המשבצת של תפילת הש"ץ לא ניצלו במלואה. ועוד, יש שנהגו לברך בתפילה בלחש רק שבע ברכות,²⁷ ולפי מנהג זה ודאי שאין מקום לתקוע במהלך התפילה בלחש.

יש להעיר, שלפי המנהג שמביא ר"ח בפועל תוקעים מאה קולות, אולם מבחינה עיונית אין כאן מאה קולות, וזאת משתי סיבות. סיבה אחת היא, שר"ח מונה את השברים-תרועה שבתשר"ת כשני קולות. רק באופן זה ניתן לומר שתוקעים שלושים קולות בתקיעות דמיושב או בתקיעות דמעומד, שהרי תוקעים "שלוש של שלש" לכל אחד משלושת סוגי התרועה. ואכן, הרי"צ גיאת מונה את השברים-תרועה כקול אחד וכותב שיש כאן בסך הכול עשרים ושבעה קולות.²⁸

גם ראשונים מאוחרים יותר נחלקו בדבר. הרמב"ם מפרט את הקולות שיש לתקוע כדי לחוש לסוגים השונים של התרועה, ובסוף דבריו הוא אומר: "נמצא מנין התקיעות שלשים כדי להסתלק מן הספק" (הלכות שופר פ"ג ה"ג). על זה כותב רמב"ן: "ה"ר משה בן מיימון כתב שלשים, וכן הרבה מן המחברים, ולא דקדקו בדבר".²⁹ ריטב"א כותב: "שהרמב"ם ז"ל שגג מאד בזה".³⁰ דומה שאין כאן קושיה על הרמב"ם. הרמב"ם לא ראה חשיבות עקרונית במספר הכולל של התקיעות, אלא רק רצה לסכם את מספרן באופן מעשי. מאחר שבפועל בשברים-תרועה ישנם שני קולות, מנה אותם הרמב"ם כשני קולות בהתאם ללשון בני אדם, אף שמבחינה עיונית נחשבים שני הקולות כקיום של תקיעה אחת.³¹

27. ראו: ר' יצחק אבן גיאת, **שערי שמחה**, פירטה תרכ"א, עמ' כט, בשם רב האי גאון.

28. ראו: **שערי שמחה** (לעיל, הערה 27), עמ' כו.

29. לעיל, הערה 5, טור קסב.

30. ראש השנה לג ע"ב, ד"ה והא דתנן, מהר"ר"א ליכטנשטיין, ירושלים תשמ"ח, טור שיז.

31. המגיד **משנה**, הלכות שופר פ"ג ה"ג, כותב שלפי הרמב"ם "שבסימן תשר"ת יכול הוא להפסיק בין השברים לתרועה, רוצה לומר שאין חייב לעשותן בנשימה אחת אלא יכול להפסיק ביניהם". ולכן מנה הרמב"ם את שברים תרועה כשני קולות. אך מסתבר כדברי המאירי: "שאע"פ שיש הפסק נשימה ביניהם (בין השברים לתרועה של התשר"ת – אב"ה), מ"מ שברים ותרועה דתשר"ת אחת היא, ומשום דגנח ויליל. ומ"מ כל העולם קורין אותם שלשים תקיעות, ומפני שדנין השברים קול אחד אע"פ שיש ביניהם הפסק והתרועה בקול אחד. וכן כתב ר' משה בר מיימון ז"ל" (**מגן אבות**, מהר"י' לאסט, לונדון תרס"ט, עמ' כה). וכן **המשנה ברורה** כתב על תקיעת תשר"ת בשתי נשימות: "יזהר שלא יפסיק יותר מכדי נשימה" (סימן תק"צ, ס"ק כא).

מי תיקן ריבוי קולות בראש השנה?

לעומת זאת, ר"ח מחשיב את מספר הקולות הכולל, מאה,³² שהרי הוא מבסס את המספר מאה על הבכיות שבכתה אמו של סיסרא. בנוסף, הוא כותב שיש לתקוע עשרה קולות נוספים לאחר התפילה רק כדי להשלים את המספר מאה.³³ לולי הרצון להגיע למספר מאה אין טעם לתקיעות שלאחר התפילה. ואכן פוסקים אחרים, כמו רי"ף והרמב"ם, אינם מזכירים תקיעות לאחר התפילה. מכיוון שלדעת ר"ח יש חשיבות למספר הקולות, יש מקום להקשות עליו, כפי שהקשו רמב"ן וריטב"א על הרמב"ם, ששברים-תרועה הם קול אחד, ולכן, מבחינה עקרונית, מי שתוקע בהתאם לפירוט של ר"ח אינו תוקע מאה קולות אלא תשעים בלבד.

הסיבה השנייה היא, שכדי להגיע לחשבון מאה קולות מצרף ר"ח את הקולות של סוגי התרועה השונים. בתקיעות דמיושב תוקעים תשר"ת שלוש פעמים, שהם שנים עשר קולות, תש"ת שלוש פעמים, שהם תשעה קולות, ותר"ת שלוש פעמים, שהם תשעה קולות, ובסך הכול שלושים קולות. באופן דומה הוא מחשב את התקיעות שבמעמידה ושלאחר התפילה, וכך עשו גם מחברים אחרים.

חישוב זה אפשרי לדעת רב האי גאון. לדעתו יוצאים ידי חובה בכל סוגי התרועה, בין "גנוחי גנח", בין "ילולי יליל", בין "גנח ויליל", ור' אבהו התקין שבכל מקום יתקעו את כל סוגי התרועה, כדי שתהיה אחידות במנהגים.³⁴ וכך נראה מדבריו של רבנו חננאל, שכתב שרק בתקיעות הראשונות יש צורך לתקוע שלוש פעמים תשר"ת, שלוש פעמים תש"ת ושלוש פעמים תר"ת, בהתאם לכל המנהגים, ואילו במוסף אין צורך לתקוע שלוש פעמים את כל סוגי התרועה, אלא תוקעים תשר"ת למלכויות, תש"ת לזיכרונות ותר"ת לשופרות, "להודיע שהכל אחד הן".³⁵ זאת אומרת, מעיקר הדין כל סוגי התרועה כשרים,³⁶ ולכן בתקיעות במוסף אין צורך לתקוע בהתאם לכל המנהגים, שכן כל סוגי התרועה עולים לחשבון. לפי זה אפשר לומר, שגם לעניין מניין מאה קולות ניתן לצרף את סוגי התרועה השונים.

32. בעל השאלות אינו מסביר מדוע יש לתקוע מאה קולות, ולכן אין לדעת אם לדעתו יש חשיבות למספר מאה.

33. הרב משה גאון (מובא בראבי"ה, סוף סימן תקמא, מהד' אפטוביצר, לעיל, הערה 2, עמ' 238), וראב"ן, סוף סימן סא (מהד' ר"ד דבליצקי, בני ברק תשע"ב, טור רמ), סבורים שיש לתקוע ארבעים קולות כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר. גם הם מחשיבים שברים-תרועה כשני קולות, אלא שהם אינם מוסיפים קולות רק כדי להגיע למספר ארבעים. בתקיעות שבישיבה ושבעמידה יש בלאו הכי ארבעים קולות.

34. דברי רב האי גאון מובאים בבעל המאור, ראש השנה, יא ע"א בדפי הרי"ף; בריטב"א, ראש השנה לד ע"א, ד"ה ונשאל (לעיל, הערה 30, טור שכז); ועוד.

35. פירוש ר"ח, ראש השנה לד ע"א (מהד' מצגר, לעיל, הערה 24, עמ' קב).

36. כך פירש המהדיר במהד' מצגר (שם, הערה 125) את דבריו של ר"ח, ונראים דבריו. גם מדבריו של ר"ח לעיל (שם, עמ' קא) נראה שאימץ את שיטתו של רב האי גאון בלא להזכירו: "ואע"פ שכולם תרועה הם, השלים ביניהם שיהו נוהגין מנהג אחד".

ואולם, לדעת רוב הראשונים רק סוג אחד של תרועה הוא התרועה הנכונה, ושני הסוגים האחרים הם בטעות, וכן כתב הריטב"א: "דודאי חד מהני סימנין קושטא ואידך טעותא, ועכ"פ השנים אנו עושים בטעות".³⁷ לפי זה מי שתוקע בפועל מאה קולות בהתאם לפירוט של ר"ח, מבחינה עיונית אין בידו אלא שלושים או ארבעים קולות. מי שרוצה לתקוע מאה קולות שיש בהם ממש, בהתאם למדרש שמוכא בשם הירושלמי כנגד מאה קולות שבכתה אמו של סיסרא, חייב לתקוע בפועל שלוש מאות קולות, פי שלושה ממספר הקולות שמפרט ר"ח. לפי ר"ח דומה שאין תועלת בקולות שלאחר התפילה, מכיוון שאין הם משלימים למספר מאה.³⁸

37. ראש השנה (לעיל), הערה 30, טז ע"ב, ד"ה כרי לערכב, טור קלב). וראו גם ראב"ן, לעיל, הערה 33, טור רלג: "לפיכך עבדינן קר"ק תלת זימני... והראשונים לאו כלום הם".
 38. ר' אברהם גומבינר (מגן אברהם, סימן תקצ"ס ק"א), כותב: "אבל אם טעה בתקיעות שאחר התפילה אין בכך כלום". כנראה, הוא סבור שגם קול שלא יצא יפה עולה למספר מאה. דומה שאין כוונתו לומר שאין לתקוע כלל אחרי התפילה. הוא עצמו (סימן תקצו"ס ק"א), מביא את דברי של"ה שיש לתקוע מאה קולות. אך המרחק בין "אם טעה... אין בכך כלום" לבין האמירה שאין צריך לתקוע כלל אינו מרחק גדול.